

DON QUIJOTE MINT EURÓPAI PARADIGMA

(Megjegyzések Unamuno Európa-képéről)

CSEJTEI Dezső

Köztudott és közismert dolog, hogy „Európa” és Spanyolország hosszú időn át pörben állt egymással. A perlekedés előzményei csaknem az egységes spanyol állam megszületésének pillanatáig (1479) nyúlnak vissza. Anélkül, hogy részletekbe menően foglalkoznánk e pör történetével, bizony kijelenthető, hogy ennek kialakulása és megformálódása nem kis mértékben annak a sajátos hatalmi-politikai konstellációnak köszönhető, melybe az egységes Spanyolország hozzávetőlegesen a 16. század első felében került; arról van szó, hogy a Történelem különleges kegye épp abban az időben ruházta fel az országot politikai és hatalmi centrumpozícióval, amikor az európai centrum – elsősorban gazdasági vonatkozásban – végérvényesen Európa északnyugati szegmensébe – Németalföldre, Angliába, később pedig Franciaországba – kezdett áthelyeződni. Az ibériai világ sajátos módon abban az időszakban is inkább európai perifériának számított, midőn a centrumszerepet még egyértelműen a mediterráneum játszotta; s ebben nemcsak a széttagoaltság játszott közre, hanem elsősorban a mór hódítókkal szembeni küzdelem, ami a spanyol területeket hosszú időre afféle európai végvárszerepre kárhóztatta. (Ehhez hasonló pozícióba szorult a 16–17. század folyamán az Európába nyomuló másik iszlám ék, a török elleni küzdelem okán Magyarország is, tehát több mint elég történeti tapasztalat áll rendelkezésünkre e tény empatikus történeti megértéséhez.) Abban a történeti pillanatban viszont, melyben végbement a nagy európai súlyponteltolódás s az észak-atlanti partvidék kezd centrumpozícióba helyeződni, a dinasztikus kapcsolatban manifesztálódó történelmi véletlen Spanyolorzágnak olyan centrumszerepet juttat, melyre az ország nemhogy gazdasági vagy társadalmi, de még intellektuális és morális értelemben sem volt kellőképpen felkészülve. Egy pillanatra úgy tűnt, hogy V. Károly birodalmában valósul meg ama nagy keresztény európai összmonarchia, melynek megteremtésére Nagy Károlytól kezdve több kísérlet történt. Ám ez az álom, vízió gyorsan tovaröppent s nem is annyira Luther fellépése miatt, hanem azért, mert küszöbön állt a modern európai nemzetállamok megformálódása s az *Imperium Sacrum* monopolisztikus

megvalósításának helyébe egyre inkább a pluralisztikus előfeltételezettségű hatalmi egyensúly megteremtésének gyakorlata került.

Úgy tűnik, Spanyolország nem ismerte fel vagy nem tudatosította kellőképpen ezt a változást s innen van az, hogy a nagy utód, II. Fülöp egész államférfíui ténykedése valamiféle quijotei vállalkozásnak tekinthető, egy gigászi ábránd kivitelezésének akkor, amikor ennek alapjait végérvényesen alámosta a történeti idő. S e ponton következik be a nagy meghasonlás: annak a spanyolságnak, mely csaknem egy évszázadon át a megteremthető európai egység letéteményesének tudhatta s egy centrumpozíció birtoklójának érezhette magát, keserűen kellett szembenéznie egy ellene irányuló, csaknem összeurópai ellenszenvvel. A centrum-hit megroppanását a periféria-tudat megalázó tapasztalata váltotta fel, s hozzávetőlegesen ekkor alakult ki az Európával szembeni, imént említett pörlekedés, ennek egyik legelső dokumentuma Francisco Quevedo 1609-ben keletkezett *España defendida* című írása.

Messze nem feladatunk e több évszázados vita valamennyi stációjának nyomon követése. A bennünket közvetlenül érdeklő időszakokkal kapcsolatban annyit jegyzünk meg, hogy az Európához való viszony kérdése roppant módon felerősödött a századforduló körüli évtizedekben. Spanyolország 1898-as katonai veresége kínzó következetességgel vetette újólag felszínre az Európához való viszony tisztázását és az ún. 98-as nemzedék tevékenységének egyik sarkpontját épp e probléma sokirányú elemzése jelenti. Jelen körülmények között e kérdéskör egyetlen szálát tesszük közelebbi vizsgálat tárgyává, nevezetesen azt, hogy miképpen viszonyul Európához, az európai-sághoz a 98-as nemzedék legnagyobb alakja, Miguel de Unamuno.

Nemcsak a filozófiai szakirodalomban, hanem a művelt köztudatban is kialakult egy olyan kép, mely szerint századunk első felének két meghatározó spanyol gondolkodója, Unamuno és Ortega y Gasset között az európaiság vonatkozásában is alapvető különbség konstatalható; e közkeletű felfogás szerint Ortega egyértelműen az európai szellemiséget képviseli, a felzárkózás és a teljes körű modernizáció híve, ezzel szemben pedig Unamuno a befelé forduló spanyol tradicionalizmus, az Európa-ellenzők markáns képviselője, aki alapvetően elutasítja Spanyolország „európaizálását”. Olyannyira így van ez, hogy e viszonyt maga Ortega konstatalja egy 1909-ben keletkezett cikkében, melynek címe: „*Unamuno és Európa, mesebeszéd*”: „Bizonyos az, hogy Unamuno úr rám céloz ebben a levélben: ‘mihasznákról’ beszél, kiket elbűvölnek ezek az európaiak. Nos hát, én teljes egészében és maradéktalanul egyike vagyok e mihasznáknak; amióta csak a nagyközönség számára írok, alig vettem papírra olyan sorokat, melyekben ne jelenne meg szimbolikus agresszivitással a szó: Európa. Számomra e szóban kezdődik és zárul le mindama fájdalom, amit Spanyolország iránt érzek.”¹

Hagyjuk most figyelmen kívül azt, hogy maga Ortega Európához való viszonya sem olyan egyértelmű, mint amilyennek tűnik; viszont kétségbevonhatatlanul igaz az is, hogy Unamunonál bőven találunk olyan kitételeket, melyekben vaskos Európa-ellenes hang szólal meg. E gyakorta provokatív célzatú kitételek közül is kiemelkednek azok, melyekben – a korhangulattal szöges ellentétben – Spanyolország *afrikani-*

zálása mellett foglal állást, a spanyolság berber lelkületéhez apellál s az afrikai származású nagy „észtagadókat” – Tertullianust, Augustinust – nevezi meg követendő példaként.² S ezen a ponton egy pillanatra meg kell állnunk. Először is azt a kérdést kell feltennünk, hogy milyen körülményeknek köszönhető az a *felszíni, kérlelhetetlennek tűnő* Európa-ellenesség, ami Unamuno jó néhány írását jellemzi.

A válasz megadásánál abból a körülményből indulhatunk ki, hogy az 1898-as katasztrófát követően Spanyolországban egy igen széleskörű *regenerációs* irodalom alakult ki, melynek közös alapgondolata az volt, hogy minden áron biztosítani kell az ország gazdasági és morális újjászületését, felemelkedését. A regeneráció gondolata azonban, önmagában véve, messzemenően ambivalens; a tradicionális hispán nemzeti értékekhez való fordulást, a konzervativizmust éppúgy magában foglalta, mint ennek ellentétét, az Európára való nyitást, az Európához való felzárkózást. Meg kell hagyni, az utóbbi felfogás képviselői nagy többségben voltak, s ennek köszönhető, hogy a „regeneráció” terminusának jelentésköre az „*európaizáció*” irányába hajlott a századforduló éveitől kezdve. Az igazi – máig ható tanulságként szolgáló – probléma azonban csak most jelentkezett; arról van szó, hogy Európa mint lemásolni, leutánozni való modell szinte kizárólag csak a gazdasági mutatók ill. a technikai vívmányok vonatkozásában jött számításba, más tekintetben alig. Európa a regenerációs irodalom nagy részében úgy jelent meg, mint a gazdasági bőség, a jólét és a kényelem földje; mint kulturális imperativus, mint bizonyos alapvető értékek, normák foglalatában annál kevésbé. 1900-ban *Reconstitución y europeización de España* címmel tanulmánykötet jelent meg az európaizáló irányzat egyik apostola, Joaquín Costa tollából. Bármennyire mennydördött is szerzője a felzárkózás mellett, az ebben kiadott egyik jelszó – *Iskolát és élelmet!* – plasztikusan mutatja, hogy Costa esetében Európa elsősorban pragmatista és technicista értelemben jött számításba. A 98-as nemzedék egy másik alakja, Ramiro de Maeztu is felhívta a figyelmet arra, hogy Costánál Európa elsősorban nem kvalitásként jött számításba, hanem inkább kvantitatíve, egy olyan területként, ahol gyorsabb a fejlődés, nagyobb a gazdagság és jólét, stb.³ Látni fogjuk, hogy ez az Európát illető leegyszerűsítő szemlélet az egyik forrásvidéke lesz Unamuno anti-európaizmusának.

Úgyszintén Costa e művében bukkanunk egy másik motívumra, ami önálló, ismét csak jelszová kristályosodó formájában szintúgy komoly ellenérzéseket szült. *Dupla lakatot a Cid sírjára, hogy ne tudjon többé lóra szállni!* – hangzik Costa újabb felhívása, melyben – szerzője szándékának ellenére is – a spanyol tradícióval, múlttal való leszámolás követelménye húzódik meg. A kérdésfelvetés Costa esetében tehát óhatatlanul egy terméketlen vagy-vagy irányába csúszik egy „vagy a nemzeti hagyomány követése, vagy pedig az Európához való felzárkózás” formájában, ami szintén komoly ellenérzéseket szült – nemcsak Unamunonál.

E ponton kezdenek tehát felsejleni azok az elméleti kontúrok, melyek – a kor körülményeinek köszönhetően is – körülírják Unamuno Európához való viszonyát. Ha ezeket is szem előtt tartjuk, kissé másként olvassuk *A tragikus életérzés* zárófejezetének

alábbi sorait: „Európa! Ez az ősi és voltaképpen földrajzi fogalom, mintegy varázsütés-re, szinte metafizikai kategóriává lett számunkra. Ugyan ki tudja már manapság – legalábbis nálunk, Spanyolországban –, hogy mi is az az Európa? Én is csak annyit tudok, hogy ez valamiféle *siboleto*”⁴, vagyis olyan jelszó és varázsszó, ami végletesen leegyszerűsített tartalmakat hordoz magában. Unamuno, bár látszólag a terminus földrajzi megközelítésének híve, ha argumentációjának egészét vesszük szemügyre, az Európa-fogalom inkább történeti-kulturális felfogásához áll közelebb. S épp itt rejlik a polémia gyökere. Európa egy hosszú, több mint kétezer esztendő folyamata terméke, egy olyan folyamaté, amely még nemhogy nem zárult le, hanem épp korunkban egy olyan új fejezettel gazdagodik, melyhez foghatót korábbi történelmében nem találunk. Unamunonak az Európa-követőkkel szemben hangoztatott bírálatának egyik sarkpontját épp az jelenti, hogy ők e roppant bonyolult és kényes képződménynek csak egy szeletét, hártavékonyaságú felső rétegét veszik csak tekintetbe, nevezetesen a *tudományos racionalitás* momentumát. S itt egy további megszorítást kell tennünk. Az Európa-követők felületes és lapos szcientizmusa nem a tudomány művelésében rejlt érték és magasztosság elismerését jelentette – ahogy például Ortega európaizmusában a tudomány imperativusa a gondolkodás fegyelmeinek, szabatosságának, az egész emberi habitus művelésének, illetve a realitás tiszteletben tartásának momentumait foglalta magába⁵ –, s nem is annak tudatosítását, hogy a tudomány művelésében megadatik a *tévedni tudás*, sőt a *tévedés elismerésének* nagysága, hanem egyedül és kizárólag annak hangoztatását, hogy az, amit „a tudomány” állít, megfelelőbezzhetetlenül szent és igaz. Ez pedig nem más, mint a *tudományos inkvizíció* szelleme, a kizárólagosságigény, az intolerancia érvényesülése, ami, ha jól meggondoljuk, formaliter nem is annyira az európaiság karakterisztikuma, hanem legalább oly mértékben a spanyol mentalitás és gyakorlat terméke. Az igazság kedvéért meg kell jegyeznünk, hogy a tudományos inkvizítorikusságot Unamuno nemcsak a mániákus Európa-követőknek tulajdonítja, hanem olyan elemnek véli, ami maga a tudományos szellemiség legmélyén honol, s ezzel kétségtelenül ő maga is egy erősen sarkított, egyoldalú véleményt képvisel. Ám véleményének minden egyoldalúsága mellett még napjainkban is megszívlelhető az a belőle kiolvasható üzenet, hogy *Európa semmiféle értelemben nem jelentheti a monolitikusság, a mono-kulturalitás világát*, az európaiság lényegét éppenséggel a sokszínűség, a *pluralitás* kell hogy jelentse. S most egy pillanatra lépünk túl Unamunón.

Századunk spanyol szellemi életének egyik jeles képviselője, a nagyműveltségű Pedro Laín Entralgo 1986-ban – vagyis Spanyolország Európai Unió taggá válásának esztendejében jelentette meg *En este país* című munkáját. Ennek egyik tanulmánya *Az európai kihívás* címet viseli. Ebben Laín taxatíve felsorolja, hogy nézete szerint milyen elemek integrációja során jött létre az, amit Európának nevezünk. Formálisan nézve ez a négy összetevő az alábbi: Görögország, Róma, a kereszténység és a germán-ság; majd ezt követően végigelemez, hogy mely összetevő milyen módon járult hozzá az európai mivolt gazdagodásához és kiépüléséhez. „Nincs ennél nyilvánvalóbb és köz-

helyszerűbb dolog” – teszi hozzá,⁶ és igaza is van. Hegelt parafrázálva azt mondhatjuk, hogy Európa maga Európa története. A probléma ott kezdődik, amikor ebből a szervezeten építkező kontinuumból kiragadjuk és abszolutizálni kívánjuk valamelyik elemet, legyen az a tudományos racionalitás vagy éppenséggel a kereszténység. Ez számos alkalommal megtörtént a múltban – jelen előadás is nagyrészt erről szól –, s napjainkban is hasonló folyamatnak lehetünk tanúi, midőn bizonyos jogi és ökonómiai paraméterek túlzott prioritást élveznek már, nehezebben kvantifikálható tényezők rovására.

De térjünk vissza Unamunóhoz. Láttuk, hogy manifeszt Európa-ellenességének egyik forrását éppenséggel az Európa-követők dogmatikus és végletesen egyoldalú európaizmusa jelentette. Egy másik – az előbbinél jóval tágabb perspektívát feltételező – összetevő abból ered, hogy Unamuno már a századforduló táján világosan felismerte, hogy bizonyos értelemben *maga* az az Európa, mely felé 98 után a spanyolság egy része orientálódni próbált, *szintúgy válságban van*, az utóbbi évszázadok egyik legmélyebb válsága felé halad. Ennek felismeréséhez azonban európai horizontú kitekintésre és európai léptékű műveltségre volt szükség. S itt látjuk, hogy az antieuropéer szerepben tetszelgő Unamuno soha egy pillanatra sem tette magáévá a provinciális tradicionalizmus bezárkózó, szűk látókörű gyakorlatát, hanem épp ellenkezőleg, behatóan, szinte naprakészen ismerte a kor európai kultúráját és meglátta annak válságjeleit. Még a századfordulót megelőzően, a nagy Kierkegaard-reneszánsz előtt már felfedezte magának a „koppenhágai testvért”, s az ő kedvéért tanult meg dánul. Nietzsche, Ibsen, Dosztojevszkij stb. megannyi ösztönzést jelentett annak felismeréséhez, hogy küszöbön áll a hagyományos európai normák és értékrend megroppanása, ami a világháború és a forradalmak kitörésével, a bal- és jobboldali radikalizmusok előtérbe kerülésével valóban be is következett. Belátta azt, amit gyakorta még ma sem látunk be, hogy a technikai fejlettség, a komfort és kényelem önmagukban véve még nem abszolút értékmérői egy adott berendezkedésnek, ha ezek mögül hiányoznak az életvilág más kvalitásai. S annak felismerésében, hogy maga Európa is komoly krízisen megy keresztül, korának spanyol mizériája nemhogy gátat jelentett, hanem bizonyos mértékben elő is segítette azt. Épp az elmaradottság, a viszonylagos fejletlenség biztosított olyan perspektívát, olyan rálátást Európára, ami a fejlettebb régiók, a centrum előtt részben még takarva volt. E tekintetben, tehát az európai krízishelyzet felismerésében tehát Unamuno nemhogy nem tekinthető valamilyen visszamaradott provincializmus képviselőjének, hanem bizonyos értelemben még a korszínvonalat is meghaladó diagnosztának. Európa-ellenességének értékelésekor mindenesetre ezt a tényezőt is figyelembe kell venni.

De valóban olyan gondolkodónak kell tekintenünk Unamunót, akire minden tekintetben masszív Európa-ellenesség jellemző? Alig hisszük. A válasz több szálra bontható. Először is, az ún. Európa-ellenesség mögött csak néhány esetben bújik meg az „afrikanizmus” – egyébként is provokatív szándékból született – jelszava; más esetekben arról van szó, hogy az „Európa-ellenesség” nem a történeti Európa épületével mint olyannal szemben fogalmazódik meg, hanem, mondjuk így, annak csak legfelső

szintje ellen irányul, amit a modern tudományos racionalitás és technika dominanciája jellemez. Mellékesen szólva, el lehet gondolkodni azon, hogy Európa történeti sorát mennyire határozta meg a görög logosz-központúság, vagyis mennyire helyes az, hogy azt, amit tudományos és technikai racionalitásnak nevezünk, az Európa-épület felső szintjein helyezjük el, s nem inkább már az alagsorban, a pinceszinten kellene keresnünk. Itt annak a meggyőződésünknek adunk hangot, hogy egyrészt szükségtelen azt a történeti kalandot, amit Európának nevezünk, valamiféle átkos kriptoteleológiával felruházni, másrészt a görög logosz sokkal több mindent foglalt magába annál, semhogy a modern tudomány és technika logikájának kizárólagos ősvé tegyük. Unamuno, mikor arról vall, hogy „középkori lelkülete” van⁷ – melynek ha nem is hitelességében, de igazságában mindenesetre kételkedek –, akkor, ismételjük, nem az Európa-épület, hanem annak csak legfelső szintjei ellen hoz fel kifogásokat.

Másodszor, ha tüzetesen megvizsgáljuk az ő Spanyolország újjászületésére vonatkozó, különbejáratú regenerációs krédóját, meglepődve tapasztaljuk, hogy benne olyan elemekre bukkanunk, melyeket még a legelvakultabb Európa-követőknél is nyomatékosabban hangsúlyozott. Ilyen momentum például a *polgári foglalkozás*, a több mint hivatásként: elhivatottságként, szentségként művelt szakma imperatívusza. Unamuno a protestáns munkaéthoszt filozófiai antropológiája középpontjába állította, melynek nemcsak erkölcsi, hanem vallási, sőt metafizikai jelentőséget tulajdonított. Arról a fokozati sorról van szó, melyben, példája szerint, egy cipész már nemcsak azért végez alapos és lelkiismeretes munkát, hogy több pénzt keressen és bővítsé vevőkörét, s nem is azért, mert mondjuk hiúságból és virtusból a környék legjobb cipésze akar lenni, hanem azért, hogy „ő legyen az egyetlen és pótolhatatlan cipész az állandó megrendelői számára, és olyan lábbelit csináljon nekik, hogy megemlegessék, és majd hiányozzon a megrendelőknél, ha elszóltja a halál körükből ..., és hogy azt gondolják a megrendelői, milyen kár, hogy meghalt!”⁸ A pótolhatatlanság, az egyedülállóság kivívás és vállalása nemcsak az unamunoi agónikus antropometafizika egyik sarokköve – egzisztenciális kategorikus imperatívusza így hangzik: „úgy tevékenykedj, hogy a saját véleményed szerint és a többiek véleménye szerint is kiérdemeld az örök életet, tedd pótolhatatlanná magad, érdemeld ki, hogy ne halj meg”⁹ –, hanem a nemzeti újjászületés, az *európaivá válás* elengedhetetlen feltétele is egyúttal. Az egyedülállóvá, pótolhatatlanná válás programja ugyanis adott esetben nemcsak a mások részéről jelentkező féltékenység, rosszindulat, irigység elviselését előfeltételezi, hanem annak eltűrését is, amit Unamuno a spanyol mizéria egyik legfőbb okának tart: a kigúnyolás, a nevetségessé válás, a *bolondnak tartás* elviselését. S íme, előjön a modernizálók, az Európa-követők programja, csak pszichológiai és etikai hangnembe áttéve: „S erre a bátorságra van szükségünk Spanyolországban; ennek hiánya bénítja meg a lelket. Ennek hiánya az oka annak, hogy nem vagyunk sem erősek, sem gazdagok, sem műveltek; ennek hiánya miatt nincsenek öntözőcsatornák, víztározók s nincs bőséges aratás; ... egyetlenegy módja van annak is, hogy valóban diadalmaskodjunk; ez pedig az, hogy vállaljuk a kinevettetést. ... Ismétlem,

hazánkban addig nem lesz mezőgazdaság, ipar, kereskedelem, addig nem lesznek utak, melyek elvezetnek oda, ahová érdemes menni, amíg fel nem fedezzük a mi quijotei kereszténységünket.”¹⁰

Az idézet több momentumot érint. Először is világosan kivehető belőle, hogy Unamunót Európa-igenlésében sem elsősorban a felzárkózás technikai arzenálja érdekli, hanem a mögötte álló emberi magatartás, viselkedés. Az európaiság ismérve nemcsak bizonyos gazdasági paraméterekből olvasható le, hanem végső fokon olyan emberi kvalitások függvénye is, melyeket következetesen érvényesítve a mai európaiak túlnyomó többségét nem lehetne európainak nevezni. Az európaiság, fűzhetnénk tovább a gondolatszálat, nemcsak jogok – mégkevésbé előjogok –, hanem elsősorban kötelességek, emberi kötelességek függvénye. S e kötelességek közül talán a legfontosabb az, hogy az ember vállalja, merje vállalni önmagát a többiek előtt, a többiekkel szemben, akár még a kinevetetés kockázatát is vállalva. S ebből a pontból bontható ki az iménti idézet üzenetének mélyebb tartalma. Európa nemcsak a tudományos és technikai racionalitás nagy feltalálója, hanem sok másé is, egyebek között a modern tömeg- és csordatudaté. Európa találta fel a *szabad szinguláris igazságot*, mely szerint egy tényállás igaz volta tárgyi kérdés, s nem annak függvénye, hogy hányan vallják azt magukénak. Ám ugyancsak Európa találmánya a *kikényszerített tömegigazság* is, mely szerint igaz az, amit a sokaság, a tömeg, a köz annak tart, vagy akként lehet vele elfogadtatni. Ha pedig a köz véleményével valaki szembeszáll, legott *bolondnak* nyilvánítatik. Unamuno a fenti idézetben nem véletlenül hivatkozott a quijotizmusra, Don Quijote példájára. Quijote figurája, mint ahogy erre másutt már utaltam,¹¹ éppúgy az európaiság egyenes ági leszármazottja, mint a karteziánus *cogito*. Ha a karteziánus *cogito* a modernitás racionális Európájának alapja, akkor a vele szinte azonos időben megszülető quijotizmus nem más, mint a modernitás permanens korrektívuma. S e quijotei bolondságnak létezik egy olyan leértékelhetetlen fedezete, mely soha nincs – és nem is lehet – kitéve a Dow Jones-index ingadozásainak, ez pedig az önmagunkat vállalás merészsége. Vagyis Unamuno a quijotizmus-interpretációja egyszerre szembesíti a spanyolságot egy olyan európai értékkel, melyet először épp egy spanyol, Cervantes intuált zseniálisan, ugyanakkor magát Európát is szembesíti azzal az értékkel, melyről az egyre inkább megfélemedezik. A quijotei bolondság formálisan nem más, mint az örök *differálás* szimbóluma, tartalmi szempontból pedig nem egyéb, mint a modern technikai racionalitás lázálma után önmagához visszatért, ismét önmagában összpontosuló bölcs belátás, *józan ész*.

S a történet ezen a ponton talán véget is ér. Még csak annyit, hogy egy 1906-ban keletkezett írásában, mely *Az európaizálódásról* címet viseli, az alábbi megállapítást tette: „Az a mély meggyőződése, hogy Spanyolország igazi és alapos európaizálása – vagyis az európai szellemiségből mindannak megemésztése, amit a mi szellemünk kétehetünk – mindaddig nem fog elkezdődni, amíg Európa szellemi rendjében meg nem próbáljuk megismertetni magunkat, amíg nem készítjük őket arra, hogy – cserében az övékéért – emésszék meg azt, ami a miénk, ami valóban a miénk, amíg meg nem

próbáljuk spanyolosítani Európát.”¹² Ezt a kitéltelt a kortársak afféle provokatív kijelentésnek, paradox sziporkának tartották; méghogy spanyolosítani Európát? Ha viszont a nyitott, az *interpretative megnyitott* quijotizmust mint örökérvényű emberi magatartásformát egyszerre tekintjük spanyol és európai produktumnak, az unamunói vágyalom már egyáltalán nem tűnik oly fantasztikusnak. Don Quijote – túl a világ számtalan kihívásán és csábításán, túl a borbély és a plébános, a bakkalaureus és a hercegi pár negédességbe csomagolt kényszerítésén – tudott és mert önmaga maradni, képes volt megőrizni legnagyobb kincsét, magaságát, a maga józan bolondságát és bolond józanságát – *identitását*. Ekképpen megmaradt „jó európainak”. S „jó európainak” maradni talán még az Egyesült Európában sem fölösleges.

Jegyzetek

¹ José Ortega y Gasset: *Unamuno y Europa, fábula*. In: *Obras Completas*, I. kötet, Madrid: 1983. 128. o.

² Vö. pl. *Sobre la europeización* c. írását. In: *Obras Completas*, III. kötet, Madrid: 1968. 926. o.

³ Ramiro de Maeztu: *Debemos a Costa*. Zaragoza: 1911. 26. o. (Idézi Rafael Perez de la Dehesa: *El pensamiento de Costa y su influencia en el 98*. Madrid: 1966. 164. o.)

⁴ Miguel de Unamuno: *A tragikus életérzés*. Budapest: 1989. 282. o.

⁵ Vö, ezzel kapcsolatban „Ortega y Gasset és a mediterrán világ” c. írásom, *Pro Phil Osophia Füzetek*, Veszprém, 1997/I–II. köteg, 129–147. o. (A tanulmány spanyol változata „José Ortega y Gasset y el mundo mediterráneo” címmel rövidített formában megjelent a *La Méditerranée et L’Europe: Histoire et politique* c. tanulmánykötetben, Szeged, 1998. 117–124. o.)

⁶ Pedro Laín Entralgo: *En este país*. Madrid: 1986. 33. o.

⁷ *A tragikus életérzés*. Id. kiad: 302. o.

⁸ Uo. 258. o.

⁹ Uo. 248. o.

¹⁰ Miguel de Unamuno: *Don Quijote és Sancho Panza élete*. Budapest: 1998. 161–164. o.

¹¹ Vö. a „Don Quijote, a búsképű, antimodern lovag” című utószót a Miguel de Unamuno: *Don Quijote és Sancho Panza élete* kötethez; id. kiad: 385. o.

¹² Miguel de Unamuno: *Sobre la europeización*. Id. kiad: 936. o.